

USTANOVITEV „VZAJEMNOSTI“ 1909

Janko Liška*

UDC 374.73:331(497.12) „1909“

Janko LIŠKA, senior research associate, retired, 61000 Ljubljana, Yu. THE FOUNDATION OF THE SOCIETY „VZAJEMNOST“ (SOLIDARITY) IN LJUBLJANA IN 1909.

The workers' educational society „Vzajemnost“ was founded in Ljubljana on September 5, 1909, on the initiative of the writer Ivan Cankar. When founded it numbered 59 members. The society became the organizer of the ideological and political education as well as social activities of the workers of Ljubljana. With the help of the Ljubljana society branches were founded in other parts of Carniola. „Vzajemnost“ was founded also for Styria and Carinthia. Because of Cankar's speech „Slovenes and Yugoslavs“ the society was disbanded on April 18, 1913.

Pobuda Ivana Cankarja

Pobudo za ustanovitev delavskega izobraževalnega društva v Ljubljani po zgledu tržaškega „Ljudskega odra“ je dal Ivan Cankar z željo, da se razvije „obsežno izobraževalno delo med slovenskim delavstvom“ sploh.¹

Cankar ni cenil ljubljanskih „vodilnih sodrugov“. Zdeli so se mu, kot je zapisal Kocmur, „do malih izjem vsi od kraja skaze“ (gl. op. 6). Etbina Kristana je v pismu njegovi ženi Adi 9. novembra 1907 zaupno opozoril, naj se pazi pred ljubljanskimi „Gewerkschaftlerji“ (funkcionarji strokovnih organizacij, op. J. L.), „naj jim ne zaupa“, ker mu le Čobal „ni direktno sovražen“, a zlasti „naj se varuje idrijskega Toneta“ (Kristana, op. J. L.).² Etbina Kristana je Cankar cenil kot književnika ter kulturnega in političnega delavca, ki je opravljal „delo treh ljudi“ in bil „že suženj, ne delavec“.³ Ostro pa je odklonil na njegovo pobudo sprejeto „tivolsko resolucijo“ (1909), ki je razglasila za končni smoter narodnopolitičnega stremljenja avstroogrskih Jugoslovanov njihovo „popolno narodno združitev“, neglede „na različnost imena, vere, pisave in dialektov ali jezikov“; skratka njihovo konstituiranje „kot enoten narod, neglede na vse umetno napravljene državnopravne in politične pregraje“, da tako zaživijo „skupno nacionalno avtonomno kulturno življenje kot svobodna enota v popolnoma demokratični konfederaciji narodov“.⁴

Pomladi 1907, ko se je Cankar kot kandidat JSDS za državni zbor mudil približno tri mesece v Ljubljani, se ni zblížal le z Etbinom Kristanom in njegovo ženo Ado, ampak

* Janko Liška, višji strokovni sodelavec v pokoju, Ljubljana, Pod topoli 29.

1 Janez Kocmur: Nekaj spominov. „Slovenija“ 10. maja 1935.

2 Pisma Ivana Cankarja III, Ljubljana 1948, str. 151.

3 Adi Kristan 24. febr. 1908. Pisma Ivana Cankarja III, str. 169.

4 Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V, Beograd 1951, str. 201–203 (v nadaljnjem besedilu: Tom V).

tudi z Janezom Kocmurjem. Pri Kristanovih je stanoval, Kocmur pa ga je spremljal po shodih v litijskem okraju, kjer je kandidiral. Kocmur se spominja Cankarjeve jeze zavoljo strankinih prostorov v Šelenburgovi ul. 6/II,⁵ kjer se je zglasil ob prihodu v Ljubljano o veliki noči. Ni ga razdražila skromnost, ampak zanikrnost teh prostorov. Menil je tudi, da bi ljubljanski in okoliški delavci lahko imeli „kaj boljšega in svojega“.⁶

Kocmurja je Cankar takrat tudi kritično opomnil, da Ljubljana nima delavske knjižnice, ki „bi bila vredna tega imena“, vtem ko so si zagorski rudarji „v veliko težjih razmerah“ ustvarili „vsaj nekaj“. Pa tudi Hrastnik in Trbovlje „sta pred Ljubljano“.⁷

Takrat (pomladi 1907) je Cankar začel vnemati Kocmurja, naj se loti dela v Ljubljani. Seve rajši z mladimi kot s starimi. „Poglej Trst! Tam se dela, da je veselje.“ ga je spodbujal. „Ob mnogo neugodnejših pogojih. Golouh in Regent sta fanta, da je kaj! Delata. Kakšno knjižnico sta ustvarila! V Trstu, prosim! Pa še drugi: Jernejčič, Kermolj, Milost – sami fantje, ki se da z njimi govoriti. Delavci samouki.“ Seveda se nikamor ne pride z lenobo, nadutostjo in domišljavostjo, kar je Cankar grajal pri ljubljanskih delavskih „voditeljih“.⁸

5 Hiša poleg pošte (zdaj na Titovi). Tu je bil tudi sedež nekaterih strokovnih organizacij in pozneje tudi „Vzajemnosti“.

6 Janez Kocmur: Nekaj spominov. „Slovenija“ 28. septembra 1934.

7 Hrastniška godba se je ustanovila že l. 1853 („Ljudska prosveta“ 1953, št. 16), „premogarska godba“ v Zagorju ob Savi 8 let kasneje („110 obletnica Delavske godbe na pihala“, Zagorje ob Savi 1971). Kapelnik te godbe, nadučitelj Julius Plhak (Čeh), je že l. 1870 začel poučevati v zagorski „ljudski šoli“ instrumente, naslednje š. l. pa je ustanovil mladinski pevski zbor, ki ga je vodil vse do 1897, ko ga je prevzel učitelj in skladatelj Emil Adamič („50. obletnica ustanovitve izobraževalnega društva za Slovenijo „Vesna“ – „100 let mladinskega zborovskega petja v Zagorju ob Savi“, Zagorje ob Savi 1971, v eni brošuri). – Organizirano socialistično gibanje v zasavskih revirjih se je začelo l. 1892 z ustanovitvijo podružnice Občnega delavskega izobraževalnega, pravnovarstvenega in podpornega društva za Štajersko v Trbovljah in Hrastniku (gl. Članovo knjižico s pravili, odobrenimi po c. kr. namestništvu v Gradcu 20. aprila 1892, shranjeno na IZDG v Regentovi zbirki, fasc. 1/4, 1. ovoj), in isto leto v Zagorju ob Savi z ustanovitvijo podružnice enakega društva za Kranjsko (Dušan Kermavner: Začetki slovenske socialne demokracije, Ljubljana 1963, str. 319–327, 356–363). Decembra 1895 je v Zagorju že obstajala po zaslugi Melhiorja Čobala tudi podružnica rudarskega društva za alpske dežele s sedežem v Koefflachu, prva na Slovenskem. L. 1903 se je pridružila takrat ustanovljeni „Uniji rudarjev“ za vse avstrijske dežele. Po uspehi splošni stavki oktobra 1903 je število članov „Unije rudarjev“ naraslo do julija 1905 v Trbovljah od 96 na 1211, v Zagorju pa od 123 na 214 (Dušan Kermavner: O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa, „Novi svet“ 1950, str. 240). – Tiste čase so celo gostilničarji odklanjali delavske shode. M. Čobal se spominja, da so se delavci zasavskih revirjev shajali v okoliških hostah, v Zagorju največ „pod hruško“. V Trbovlje sta hodila rudarjem poročat navadno Brozovič in Anton Grablovic iz Ljubljane (očitno zavoljo bližine in tudi jezika), čeprav so spadale pod Gradec. – Omenjena društva so opravljala predvsem pravnovarstvene oz. strokovne naloge, toda s tem se je dejansko povezovalo tudi politično izobraževanje in razredno osveščanje delavcev: na shodih ob poročilih strokovnih voditeljev, ob stavkah, s širjenjem delavskega tiska, s skromnimi knjižnicami, s predavanji in s krepitvijo delavske morale ob raznih priložnostih: od stavk do pogrebov ob igranju delavskih godb (prim. M. Čobal: „Spomini“, „Pogled v preteklost rudarske organizacije na Slovenskem“; Jakob Škerbic: „Strokovna organizacija pekovskih pomočnikov na Slovenskem“. Družinski koledar „Vzajemnosti“ za Kranjsko za l. 1913, str. 113–128). – Po ustni izjavi zagorskega rojaka, revolucionarja Franceta Klopčiča podpisane mu je storil za politično izobrazbo in vzajemnost zasavskih (ne le zagorskih) rudarjev v času do 1. svetovne vojne največ Melhior Čobal. Nanj je očitno mislil Ivan Cankar, ko je Kocmurju dejal, da je vse, kar je pri zagorskem delavstvu napravilo nanj dober vtis, delo enega samega, za stvar zavzetega človeka.

8 Janez Kocmur: Nekaj spominov. „Slovenija“ 28. sept. 1934.

Kocmur se spominja, kako je Cankar poudarjal, da brez izobrazbe ni „uspešne politike“. Delavci, po delu izmučeni, mu je pravil, se zatekajo v beznice. Alkohol je njihov največji sovražnik. Zato naj bodo društveni prostori mikavni, delavec naj se počuti v njih domače; dajejo naj mu, kar „misli, da mu daje gostilna . . .“.

Delavci se morajo mladi navaditi branja. „Vidiš,“ je vnel Kocmurja, „tu je nova naloga: poljudna predavanja, poučni izleti, gledališke predstave, primerne zabave, ki pa morajo imeti vedno vzgojen pomen. Delavec začena razmišljati, vzame knjigo v roke, vzbudi se mu želja po izobrazbi. Tak delavec postane sam agitator, njegov dom se spremeni v prijetno ognjišče, kamor rad vabi svoje prijatelje . . . Prepričan človek ne odpade tako hitro . . . vi pa imate polno renegatov; brž ko se pri vas delavec osamosvoji, že misli, da zanj ni več prostora v stranki . . . Tudi več izobražencev bi stranka „krvavo potrebovala“. Skratka Cankar je videl v delavstvu „neprecenljive zaklade“, ki jih je treba „samo izkopati in očistiti“. To pa se da doseči „z več izobraževalnega dela“ in „z malo manj visoke politike“.⁹

Takrat, ko sta agitirala v litijskem okraju, je Cankar povabil Kocmurja na Dunaj: da se prepriča, kaj si je ustvarilo dunajsko delavstvo. Kocmur se je vabilu odzval ob prvi priložnosti, zadnje dni oktobra, ko se je udeležil kot urednik „Tobačnega delavca“ V. izrednega kongresa avstrijskih strokovnih organizacij, ki se je sestal predvsem zaradi spora med češkimi organizacijami in dunajsko centralo.¹⁰ Toda bolj sta ga zanimala, kot omenja v spominih, ustroj in delovanje dunajskih socialno demokratičnih organizacij.¹¹

„Upravo organizacije“ mu je razložil „glavni zaupnik“ iz tajništva stranke v delavskem domu v Ottakringu, kjer je zboroval tudi omenjeni kongres.¹² Isti zaupnik mu je razkazoval dom. Že glede organizacije „iznenaden“, je Kocmur zdaj „strmel na vsakem koraku: dvorana za dvorano, predavalnice, knjižnice, čitalnice, vse smotrno opremljeno“. Občudoval je „sijajne pripomočke in zbirke za nazorni pouk v vseh mogočih strokah“. „Tu izobraževalna organizacija,“ se spominja dalje, „tam mladinska, zraven organizacija delavk, dalje delavski telovadci, športniki, prijatelji prirode, prijatelji otrok, stenografi; potem strokovne organizacije, zadruge, pevci, godbeniki in še in še“. Krona vsega pa „velikanska glavna dvorana z obsežnimi galerijami . . .“ in z odrom, kjer „je imelo par dni pozneje prostora 120 filharmonikov . . . Tu seja, tam zborovanje, predavanje, shod. V pritličju eden celo češki“. Hvaležen Cankarju se je prepričal, „kako revni smo Slovenci, pa tudi, da smo mnogo sami krivi“. Odločil se je svoje vtise o izobraževanju delavcev „izkoristiti“.¹³

Delavsko izobraževalno društvo je Kocmur uspel ustanoviti šele dve leti po dunajskem srečanju s Cankarjem. Ustanovitev je oviral ožji izvrševalni odbor JSDS – z izgovorom, da bi društvo lahko škodilo strankini organizaciji. Dejansko pa „so

9 Janez Kocmur: Nekaj spominov. „Slovenija“ 5. oktobra 1934.

10 Iz Cankarjevega pisma Adi Kristan 25. oktobra 1907 (Pisma Ivana Cankarja III, str. 147–149) se vidi, da je bil Kocmur s Cobalom in Tonetom Kristanom pri njem dan poprej, iz Kocmurjevih spominov pa, da je bil pri njem tudi sam (Nekaj spominov. „Slovenija“ 24. avgusta 1934). Napačno pa se Kocmur spominja, da je bilo to v „drugi polovici novembra 1907“.

11 Janez Kocmur: Nekaj spominov. „Slovenija“ 24. avgusta 1934.

12 V XVI. dunajskem „okraju“ Ottakring, v dunajski „delavski trdnjavi“, je stanoval vse do vrnitve v domovino tudi Ivan Cankar. Tam je bil včlanjen v socialno demokratično stranko. – „Glavni zaupnik“, ki se je Kocmurju predstavil kot „Sever“, je bil pozneje socialno demokratični državni poslanec. Ko mu je februarja 1934 žena padla na barikadah v boju z Dolfusovimi klerofašisti, je bil že zaprt (J. Kocmur: Nekaj spominov. „Slovenija“ 7. septembra 1934).

13 Janez Kocmur: Nekaj spominov. „Slovenija“ 7. septembra 1934.

nasprotovale le nekatere vplivnejše osebe v stranki“, ki se, kot ugotavlja Kocmur 1. 1935, „v svoji biti niso v ničemer razlikovale od njene današnje birokracije . . . Ljubosumnost, zavist, bojazen za namišljeni ugled ter sploh vse, kar izvira iz prevelikega oboževanja samega sebe“.¹⁴

Ustanovitvi izobraževalnega društva je najbolj nasprotoval Anton Kristan. Čutil je, da se bo izmikalo njegovemu vplivu. Ker je postajal po preselitvi iz Idrije v Ljubljano (1908) s svojo podjetnostjo v stranki vse veljavnejši, zagovorniki izobraževalnega društva iz „ozirov“ do njega niso podprli dovolj odločno Kocmurjeve pobude: ne voditelj stranke Etbin Kristan, ne Fran Bartl, „izdajatelj in odgovorni urednik“ Rdečega prapora, ne Ivan Mlinar, glavni tajnik delavskih strokovnih organizacij. Šele ko ni zaživel Organizacijski pravilnik, sprejet na VII. rednem strankinem zboru v začetku februarja 1909¹⁵, „dohodki iz strankinega davka“ pa niso izpolnili pričakovanj, „se je zasukala stvar“, kot pravi Kocmur, za izobraževalno društvo na bolje. Avgusta 1909 se je sestal „oži izvrševalni odbor“ stranke „namenoma“ v času, ko Anton Kristan „ni mogel biti navzoč“. Na „krepak pritisk Bartla“ je pristal na ustanovitev društva, toda le za Ljubljano in okolico.¹⁶

Ustanovitev ljubljanske „Vzajemnosti“

Pravila za Splošno delavsko zvezo „Vzajemnost“ Ljubljana je sestavil Janez Kocmur.¹⁷ Ustanovitev društva sta prijavila deželni vladi za Kranjsko 11. avgusta 1909 Kocmur in Bartl.¹⁸ C. kr. deželno predsedstvo za Kranjsko je obvestilo z dopisom št. 2267/Pol. magistrat „deželnega stolnega mesta“ Ljubljana, da „ne zabranjuje“ ustanoviti „Vzajemnost“. O tem je 17. avgusta magistrat obvestil Frana Bartla – kot enega od podpisnikov prijave – s pripombo, da je društvo dolžno poročati o ustanovnem občnem zboru, o občnih zborih sploh ter javljati imena in bivališča vsakokratnih odbornikov.¹⁹

Ustanovni občni zbor „Vzajemnosti“ dne 5. septembra 1909 v gostilni International je trajal pol ure. Začel ga je v imenu ustanoviteljev Kocmur. Spregovoril je o pripravi in ugotovil, da se je vpisalo v društvo 59 članov. Pravila je sprejel občni zbor po branju brez pripomb. Vpisnino in mesečno članarino je določil – po 20 vinarjev. Sprejel je med drugim tudi Kocmurjev predlog, da se priredi „ustanovna veselica v večjem obsegu“.

V odbor so bili izvoljeni: Janez Kocmur za predsednika, Fran Bartl za predsednikovega namestnika, črkostavec Štefan Dražil za tajnika, črkostavec Štefan Lehpamer za računovodja in blagajnika; za odbornike pa: kolporter Valentin Michler, sprevodnik juž. železnice Gašpar Strmšek in trgovski inkasant Albin Škof; v nadzorstvo krojaški pomočnik Valentin Sajovic in železostrugar Jakob Vehovec.²⁰

14 Janez Kocmur: Malo popravka. „Slovenija“ 6. julija 1935.

15 Organizacijski pravilnik je sestavil Janez Kocmur, ki je poročal o njem na III. seji omenjenega strankinega zbora. Izšel je v knjižici Razprave VII. rednega zbora Jugoslovanske socialno demokratske stranke v Avstriji dne 31. prosinca ter 1. in 2. svečana v Ljubljani, sestavljene „po stenografičnem zapisniku“. Objavljen je na str. 97 – 105. Knjižico je založila Delavska tiskovna družba l. 1909.

16 Janez Kocmur: Malo popravka. Prispevek k slovenski politični zgodovini. „Slovenija“ 6. julija 1935, str. 1–2. Gl. tudi „Slovenija“ 21. julija 1935, zadnji odstavek na 3. strani.

17 Janez Kocmur: Malo popravka. „Slovenija“ 21. junija 1935, zadnji odstavek na 3. strani.

18 Koncept prijave in podpisana Pravila hrani ACK v Ljubljani v arhivu Splošne delavske zveze „Vzajemnost“. V nadaljnjem besedilu: Kocmurjeva zbirka v ACK.

19 Dopis ljubljanskega magistrata Francu Bartlu št. 24.837 z dne 17. avgusta 1909. Kocmurjeva zbirka v ACK.

20 Zapisnik ustanovnega občnega zbora. Kocmurjeva zbirka v ACK, mapa Zapisniki „Vzajemnosti“..

Rdeči prapor je objavil vest o ustanovnem občnem zboru šele 28. septembra, dva dni kasneje pa članek Splošna delavska zveza „Vzajemnost“. Članek očitno ni bil namenjen le članstvu, ampak zlasti „vodilnim krogom“ in „Gewerkschaftlerjem“, kot jih je označil Ivan Cankar, ki so zavirali ustanovitev delavskega izobraževalnega društva. Njim je veljalo naslednje:

„Vzajemnost“ naj skuša razširiti vpliv socialističnega gibanja na delavce in delavke, ki jih JSDS ni mogla pritegniti prek drugih organizacij, to je na ženske in mladino. Oboji namreč po konservativnem avstrijskem društvenem zakonu z dne 15. novembra 1867 niso mogli biti člani političnih društev: ženske sploh ne, moški pa šele z dopolnjenim 24. letom starosti. Pa tudi moški brez avstrijskega državljanstva se niso smeli včlaniti, čeprav so živeli že od otroških let v Avstriji.

Tudi strokovna društva niso uspela oziroma niso mogla zajeti vseh delavcev, saj niti ustanovljena niso bila za vse stroke.

Delavske gospodarske organizacije (konzumi in druge), ki so se ta leta ustanovljale, so sicer živo delovale, a izobraževanju se domala niso posvečale, so pa v nekaj primerih gmotno podpirale izobraževalna društva oz. izobraževalno dejavnost (Trst, Idrija).

Ker se po omenjenem zakonu organizacija JSDS ni mogla postaviti „na podlago političnih društev“, zato toliko večja potreba, poudarja nepodpisani pisec (verjetno Kocmur ali Bartl) po društvu, ki bi skrbelo za izobrazbo, za kulturno in športno življenje ter razvedrilo svojih članov in s tem pritegnilo tudi delavce, ki jih ostale strankine organizacije niso mogle oz. niso uspele pridobiti oziroma razgibati.

„Vzajemnost“ naj zbere, priporoča pisec, „vse sodruge v Ljubljani v eno organizacijo, da se omogoči enotno nastopanje za vsak slučaj“.

„Vzajemnost“ naj prevzame „vse tiste dolžnosti, ki se pojavljajo v življenju stranke, ki pa zanje ni poskrbljeno v politični in strokovni organizaciji“. Tako zlasti izobrazbo delavstva, saj „se je v stranki od nekdaj smatrala za jako važno stvar“ in „so bile prve organizacije, ki so jih osnovali socialistično misleči delavci, izobraževalna društva“. Vendar so se v boju za izboljšanje gmotnega položaja delavcev „jela umikati strokovnim organizacijam“. Te so storile sicer „marsikaj dobrega“ tudi za izobrazbo delavcev, zlasti močnejše (predvsem s posredovanjem dobrega čtiva prek svojih knjižnic), niso pa „mogle storiti nič popolnega, ker je vsakdanji gospodarski boj preveč obremenjeval njihove moči“. Zato se je „povsod“ čedalje bolj kazala potreba po posebnih izobraževalnih organizacijah, ki so v velikih industrijskih središčih „dosegle že visoko stopnjo“. Tako npr. delavska šola v Berlinu, potovalni kurzi v Nemčiji, strankina šola na Dunaju. Seveda na tekmovanje s temi ustanovami v majhnih in revnih razmerah na Slovenskem ni misliti, „toda“, poziva pisec, treba je „začeti, odnosno nadaljevati“ začeto.

„Delavci hrepene tudi po razvedrilo,“ se končuje članek, „nekateri bi se radi bavili z zdravim športom, a radi bi tudi to imeli pod svojo streho. Starejša želja je že, da bi delavstvo dobilo reden pevski zbor. Marsikateri sodrug bi rad telovadil, drugi bi poleti radi šli semtertja v hribe. Vsem tem namenom hoče služiti „Vzajemnost“; in če se ji naloga posreči, bo to gotovo v korist stranki, ki potrebuje duševno in telesno zdravih in krepkih članov.“

Z „Vzajemnostjo“ se ni sprijaznil Anton Kristan. Spustil se je z njo v tekmo in januarja 1910 ustanovil „Zvezo delavskih društev za Kranjsko, Primorsko in Štajersko“ s

sedežem v Ljubljani.²¹ Tako je hotel prerasti tudi vpliv in ugled Ivana Mlinarja, bivšega glavnega zaupnika delavskih strokovnih organizacij, in doseči večjo politično veljavo med delavstvom zunaj Kranjske. Kristanova „Zveza . . .“ naj bi opravljala posle po ljubljanskem potresu ustanovljene Strokovne komisije za Kranjsko, ki je po Kocmurjevem pričevanju (sestavljali so jo zastopniki posameznih strokovnih organizacij) malo delovala in „se je poznejša leta komaj vedelo za njen obstoj“. Namen „Zveze . . .“ kaže jasno 2. člen njenih pravil: 1. prireja shode s poučnimi predavanji; 2. neguje pevsko, muzikalična in deklamatorična predvajanja ter diletantske predstave, kakor tudi prireja izlete in slavja ter družabne zabavne večere; 3. ustanavlja knjižnice; 4. naroča knjige in časnike itd. Torej skoro isto kot „Vzajemnost“. Tudi točke socialno-političnega značaja so domala enake. Vendar „Zveza . . .“ ni zaživela, zlasti sta se Antonu Kristanu upirala Goriška in Primorska, kamor nikdar ni zares prodrli.²² Nasprotno pa v Idriji, kjer se je že v letih njegovega delovanja (1903–1908) razvilo živahno strokovno, združeno, kulturno in politično življenje, nikdar ni uspelo ustanoviti „Vzajemnosti“.

Razmere, v katerih se je ustanovila in delala „Vzajemnost“

Anton Kristan ni bil edini, ki ga je „Vzajemnost“ motila. Kocmur se spominja, da so jo spočetka ovirale „tudi druge vplivne osebe med delavstvom, zlasti Ivan Tokan, dokler niso prišle do boljšega prepričanja“, sodelovala pa sta od začetka Etbin Kristan in Ivan Cankar, ki „sta bila tudi njena uda“.²³

Gmotni in družbeni položaj „Vzajemnosti“ ni bil lahek. Na njeni strani mimo par izobražencev ni bil nihče.

Od meščanskih oblasti socialistična društva niso prejemale nič. Le protestirala so lahko. Kakor npr. Rdeči prapor 11. januarja 1910 zoper podporo deželnega zbora Pevskemu društvu „Ljubljana“ z 2400 kronami „deželnega denarja“, čeprav to društvo „nima za glasbeno umetnost nobene druge zasluge, kakor da prepeva na pijanih klerikalnih veselicah“. Nobenemu od vrste podobnih društev na Kranjskem ni prišlo na misel, da „bi moglo zahtevati deželno podporo“. Če jo „Ljubljana“ dobi, bo to „očitna nagrada za vstop društva v klerikalni tabor“.²⁴

S kako skromnimi sredstvi je razpolagala ljubljanska „Vzajemnost“, priča poročilo njenega blagajnika Štefana Lehpamerja na I. rednem občnem zboru. Od 15. avgusta 1909 do 2. marca 1910 je prejela 896,40, izdala pa 500,45 kron.^{24a} In podobno tudi druga leta. To je društvu narekovalo denarno nezahteven program, saj je lahko računalo le z nizko članarino in z dobičkom od veselic v najetih prostorih.²⁵

21 Ministrstvo za notranje zadeve št. 43.764 ex 1909 od 7. januarja 1910. Deželno predsedstvo za Kranjsko 87/Pol. od 11. januarja 1910. Mestni magistrat ljubljanski 1453 od 15. januarja 1910. Po Kocmurjevih spominih.

22 Janez Kocmur: Malo popravka. „Slovenija“ 21. junija in 6. julija 1935.

23 Janez Kocmur: Malo popravka. „Slovenija“ 21. junija 1935, str. 1.

24 Vstop v klerikalni tabor, to je v Slomškovo zvezo „križansko mislečih učiteljev“, so dobili ta leta učitelji na Kranjskem poplačan s 25 % višjo plačo. (Prim. Janko Liška: O političnem, vzgojnem in književnem delu Jožeta Pahorja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1971–1972, str. 303–304.)

24a Cenejši klavir je stal 400 kron. Ko je sodišče leta 1913 Kocmurju zaradi dolga Družinskega koledarja zarubilo del plače, so mu pustili letno 2000 kron.

25 Poročilo na občnem zboru „Vzajemnosti“ 20. marca 1910. Rdeči prapor 26. marca 1910, str. 3.

Vendar bi bila „Vzajemnost“, po sodbi njenega prvega predsednika, „kljub vsem nevspešnostim takoj dobila trdno podstavo, da ni že pred svojo ustanovitvijo prevzela na sebe dolžnosti, ki so jo dolgo ovirale v njenem svobodnem razmahu. Izvrševalni odbor (JSDS, op. J. L.) je namreč pristal na ustanovitev le z njeno obljubo, da bo poleg izobraževanja vršila tudi funkcijo strankine organizacije in plačevala od vsakega svojega uda strankin davek. Sredstva so se torej delila.“ „Izvrševalni odbor“ se je povrh znašel pred „Tivolsko konferenco“ (tj. pred jugoslovansko socialno demokratično konferenco 21. in 22. novembra 1909) docela brez sredstev, ker strankin davek večidel ni pritekal. Zato je morala „Vzajemnost“ prevzeti stroške in tehnično organizacijo konference. S tem se je hotela tudi, kot pravi Kocmur, utrditi pri nasprotnikih.²⁶

Tako je dva meseca poprej pogojno ustanovljena „Vzajemnost“ rešila iz zadrege stranko (JSDS, op. J.L.), ki ne poprej in ne kasneje ni bila kdovekaj organizirana. Še na IX. strankinem zboru (28. in 29. junija 1914) v Ljubljani je Kocmur, razpravljajoč „o organizaciji“, upravičeno videl vzroke njenih slabosti v pomanjkanju politične izobrazbe in razredne zavesti med delavstvom ter podrobnega dela med njim, ki ga je cenil za najpomembnejše.²⁷

Meščani in delavci si drug drugemu niso zaupali: gospoda je prezirala delavce, ti so mrzili gospodo. „Spoštovanje pred frakom je bilo le navidezno,“ se spominja Kocmur, „dejanjsko pa je frak vzbujal nezaupanje in previdnost. Prevzetna vzvišenost, domišljavo preziranje vsega zunaj svojega kroga, pokroviteljsko občevanje s preprostim človekom je delalo med frakarji in navadno „sodrgo“ globok prepad. Kar je nosilo pečat frakarstva: društvo, prireditelj, karkoli, pa najsi je bilo še tako debelo ometano z ljudskostjo, ni moglo zajeti globljih korenin v narodu. Izbrušeni čut preprostega človeka se v taki družbi ni mogel obraniti vtisa zapostavljenosti, ki ga ni mogla zabrisati še tako hlinjena domačnost. Značaj odbijajoče zaključenosti so imela celo mnoga združenja, ki bi že po svojem namenu morala biti vsenarodna.“²⁸

„Svilena bluza in čevlji na škrip,“ pripoveduje Kocmur, „so bili v mestu izključna pravica meščank iz boljših krogov; če jih je nosila še katera druga razen gospe mesarice ali milostljive gospe kontrolorke, je to veljalo za prevzetnost, ki je morala biti kaznovana vsaj z jezikom. Na plečih preporoste delavke se je spremenilo živopisno blago v kamen spotike, v nečimrno gizdavost, v strašno pohujšanje: „Čemu neki lišp, flenča? Tuje dedce lovi seveda. O, že poznamo take tice . . .“²⁹

Strah malomeščanov pred socializmom je bil včasih kar smešen. In to še v času priznane splošne in enake volilne pravice oziroma prav zato. „Velika večina kranjskega prebivalstva nasprotuje z vso odločnostjo končnim socialističnim ciljem,“ je zapisal Slovenski narod 1. 1907, na kar „pač ni treba še posebej opozarjati; zato naj volilci dobro premislijo, preden oddajo svoje glasove rdečemu socialistu v črni suknji.“ Se pravi – krščanskemu socialcu Janezu Ev. Kreku!! Katoliški cerkvi zvestemu duhovniku, ki je bil, po Kocmurju, dolgo pod tajnim policijskim nadzorstvom. „Po slogu in novinarski vsebini“ sodeč, meni Kocmur, da je to in podobne napade napisal sam dr. Ivan Tavčar, gotovo pa eden od Narodovih Tavčarju poslušnih časnikarjev.³⁰

26 Janez Kocmur: Malo popravka. „Slovenija“ 6. julija 1935, str. 2.

27 Tom V, str. 278.

28 Janez Kocmur: K Tumovim spominom. „Slovenija“ 24. junija 1938, str. 4.

29 Janez Kocmur: K Tumovim spominom. „Slovenija“ 13. maja 1938, str. 4.

30 Janez Kocmur: Nekaj spominov. „Slovenija“ 25. januarja 1935, str. 2.

Politične in kulturne razmere na Kranjskem v času prvih korakov „Vzajemnosti“ osvetljuje npr. tudi članek „Delavci ne zahajajo v gledališče“.³¹ Nepodpisani pisec poudarja, da je tožba „Treznega pozitivista“ v Slovenskem narodu,³² zakaj „naši delavci“ ne zahajajo v gledališče, prazna, dokler ti še za kruh ne zaslužijo dovolj; buržoazna politika pa „omejuje številce onih“, ki jim socialni položaj omogoča obiskovanje slovenskega gledališča, zanimanje za slovensko literaturo in kulturo sploh. Hkrati pa je slovenske buržoazije premalo za krepek razvoj narodne kulture.³³ Čimmanjši je narod, tem bolj bi se morala njegova kultura „naslanjati na celoto, če se hoče ohranjati in uspevati.“ Toda delavstvo bo ostajalo tako dolgo „pred durmi kulturnih hramov“, dokler ne bo izsililo za svoje delo plačila, ki mu gre: socialna demokracija hoče oboje: pravično plačilo delavcem in kulturno življenje tudi zanje. A zato jo proglašajo v narodnih krogih za „izdajalko naroda“!

Na strani socialne demokracije so bili nekateri izobraženci. Rdeči prapor, ki je natanko spremljal delo, težave in rast „Vzajemnosti“, je zapisal že 27. novembra 1909 (str. 3) „s posebnim zadovoljstvom“, da „prištevava društvo svojim članom tudi precej akademičnih naobrazencev, ki mu obetajo biti v vsakem oziru v vrlo pomoč“.

DIE GRUENDUNG VON „VZAJEMNOST“ IN LJUBLJANA 1909

Zusammenfassung

Die Gruendung des Arbeiterbildungsvereines in Ljubljana wurde vom Schriftsteller Ivan Cankar angeregt. Cankar war ueberzeugt, dass die Arbeiter ohne Bildung keine „erfolgreiche Politik“ fuehren koennen, deshalb hegte er den Wunsch nach einer „umfassenden Bildungstaetigkeit“ unter den Arbeitern nach dem Vorbild des Vereines „Volksbuehne“ (Ljudski oder) in Trst.

Schon im Fruehling 1907 waehrend einer Wahlagitation im Bezirk von Litija, wo er auf sozialdemokratischer Liste als Kandidat fuer den Reichstag aufgestellt wurde, versuchte Cankar den Fuktionaer der Jugoslawischen sozialdemokratischen Partei Janez Kocmur fuer die Gruendung eines solchen Vereins zu gewinnen. Als Kocmur im Herbst desselben Jahres als Redakteur des „Tabakarbeiters“ am 5. Ausserordentlichen Kongress der oesterreichischen Fachorganisationen teilnahm, studierte er Organisation, Bildungsarbeit und die Kulturtaetigkeit im Kulturhaus der „Arbeiterfestung“ Ottakring, wo auch Ivan Cankar Mitglied der sozialdemokratischen Partei war.

Nach der Rueckkehr aus Wien arbeitete Kocmur zwei Jahre lang ohne Erfolg auf die Gruendung eines Bildungsvereines hin. „Einflussreiche Personen“ in der Partei, vor allem Anton Kristan, in jenen Jahren ein „Leader“ mit wachsendem Einfluss, waren gegen die Gruendung eines solchen Vereines. Der allgemeine Arbeiterverband „Vzajemnost“ wurde erst bei der Versammlung am 5. September 1909 gegruendet. Bei der Gruendung hatte er 59 Mitglieder, Ausschussmitglieder wurden nur Arbeiter. Zum Vorsitzenden wurde Janez Kocmur gewaehlt, zum stellvertretenden Vorsitzenden Fran Bartel, der sich neben Kocmur fuer die Realisierung der Idee sehr verdient gemacht hat. Durch die Gruendung von „Vzajemnost“ konnte die sozialistische Bewegung auch Jugendliche und Frauen eingliedern, die nach dem konservativen oesterreichischen Gesetz aus dem Jahre 1867 nicht Mitglieder von politischen Vereinen sein durften.

31 Rdeči prapor 28. oktobra 1909.

32 „Trezni pozitivist“ hvali v svojem članku ljubljanske mestne očete, češ da so storili prav, ko so odklonili ustanovitev letnega gledališča.

33 Na tesne razmere, v katerih je rasla naša literatura (kultura sploh), kaže Kocmurjev podatek, da je imel ljubljanski založnik Schwentner za Cankarjeve knjige, ki se je o njih nemalo pisalo in so vzbujale razburjenja, okr. 300 stalnih odjemalcev: večinoma društvene knjižnice, med drugimi kupci pa največ dijakov in učiteljev. (Nekaj spominov. „Slovenija“ 14. septembra 1934, str. 1.)

Die Umstaende waren fuer Arbeitervereine nicht guenstig. Der Grossteil des Buergeriums hegte noch immer Vorurteile gegen die Arbeiter. In der bueigerlichen Gesellschaft, in der die gesellschaftliche Geltung und vor allem das Ansehen in erster Linie durch das Vermoegen festgelegt wurden, bekamen die Arbeiter auf Schritt und Tritt zu fuehlen, dass sie als Buerger minderwertig waren, die organisierten kaempferischen Sozialisten galten darueber hinaus noch als gefaehrliche Umstuerzler. Die Arbeitervereine hatten von den bueigerlichen Obrigkeit selbstverstaendlich keine Hilfe zu erwarten, sie bekamen auch keine. Der Arbeiterverein „Vzajemnost“, der auch Turnstunden organisieren wollte, durfte nicht einmal einem Schulturnsaal zu diesem zweck verwenden. Aber auch die eigene Partei hatte in die Gruendung des Arbeitervereins erst eingewilligt, nachdem die Gruender zusicherten, dass neben den Bildungsaufgaben der neue Verein auch fuer die Organisation der Partei Sorge tragen und von jedem Mitglied eine Parteisteuer zahlen werde. So musste z.B. der Verein „Vzajemnost“ kurz nach seiner Gruendung nicht nur die technische Organisation aber auch die Kosten fuer die Jugoslawische sozialdemokratische Konferenz (in Ljubljana am 21. un 22. November 1909) uebernehmen.

Trotz aller Schwierigkeiten und Misshelligkeiten entwickelte sich der Verein „Vzajemnost“ dank der Aufopferungsbereitschaft eines Teils seiner Mitglieder, Ausschussmitglieder und fachlicher Mitarbeiter zu einem erfolgreichen Organisator von politischer Erziehung und Bildung von Arbeitern, von Theater – Gesang – und Musik liebhabertum und von sportlicher und gesellschaftlicher Teatigkeit. Mit Hilfe dieses Vereins wurden andere gleichnamige Vereine auch anderswo in Krain gegruendet und der Verband „Vzajemnost“ auch fuer die Steiermark und fuer Kaernten.

Cankars Vortrag „Die Slowenen und die Jugoslawen“ am 12. April 1913, bei dem er ausgerufen hatte: „Wir alle sind ueberzeugt davon, dass unser einziges Ziel die Errichtung der jugoslawischen Republik ist“, war der Grund fuer die Aufloesung des Vereins „Vzajemnost“ sechs Tage nach dem Vortrag. Doch die Idee von Bildungsverein, Sportvereinen, Ausflugsvereinen, Kulturvereinen der Arbeiterschaft lebte weiter, fand immer wieder in entsprechenden Organisationsformen Ausdruck; es wurde dadurch ein bedeutender Beitrag zur Bildung und Kultur der Arbeiter geleistet, zur Ausbildung von gesunden Erholungsformen unter den Arbeitern und zur Festigung und Vertiefung des Klassenbewusstseind der Arbeiter.